

typen. Jag tolkar det så att det i södra Småland skett en utveckling av konstruktionen genom att man av tydlighetsskäl skjutit in ett *att*.

Mitt intryck av boken är mycket positivt. Den populariserar på en god vetenskaplig grund. Den kommer säkert att vara till nytta och nöje för många hembygds- och språktresserade smålänningar. Men eftersom det är min uppgift som recensent att även påpeka onöjaktigheter (som i detta fall inte är särskilt många), avslutar jag med en lista på sådant.

Som en participform av verbet *be* anförs *böed* (s. 54), men det är i stället particip av *bjuda*. – *Dov* uppges som uppslagsform för ett adjektiv *då* 'matt, glanslös' (s. 62), men det kan inte vara korrekt. *Då* är ett eget ord, nära besläktat med adjektivet *dån* 'matt, dimmig, dunkel' som även återfinns i ordboken. – *Lialöpe* 'gräs uppvuxet efter slåttern, efterslåtter' ges uppslagsformen *lidalöpe* (s. 95), men är säkerligen en sammansättning till *lie*. – Under uppslagsformen *mycket* hittar man endast uttalet *möet* från Norra Vedbo (s. 100). Man kan förledas att tro att det är den enda småländska formen. Men det finns faktiskt en intressant variation i landskapet mellan formerna *möe* – *möet* – *möcke* – *mycke*, en variation som är dels geografisk, dels social (Fridell 2005 s. 247 f.). – Namnet *Färjans ö* på en ö i sjön Vidöstern (dit undertecknad ofta rott och landstigit) antas betyda »färjarens, d.v.s. färjkarlens ö» (s. 223), men det är nog en folketymologi. Troligare innehåller namnet, som 1685 skrevs *Färgans ö* (Karta F 23, Lantmäteristyrelsens arkiv), ett ord fsv. *færghin* som betyder 'fräken' (Moberg 1949–51 s. 95). – I en lista över stark böjning av vanligtvis svaga verb (s. 273) förekommer verbet *hitta* med exempelmeningen *Vi hett på sånn där tokigheter* 'Vi hittade på sådana där tokigheter' från Södra Tjust. Men verbet böjs i Östra Småland efter 2:a svaga konjugationen, dvs. i preteritum *hitte* (Areskog 1936 s. 224), så *hett* är nog avsett att vara apokoperad svag böjning. Ett språkprov *Ha du freja [frågat] na?* 'Har du frågat henne?' från Tunalän som påstås illustrera just apokope (s. 275) gör det däremot inte. – Apropå konjunktionen *äss* 'om' sägs: »I danskan finns motsvarande ord, *hvis*» (s. 288). Man kan få det felaktiga intrycket att »motsvarande» betyder 'etymologiskt identiskt'. Man borde ha tydligare markerat att det är två helt olika ord med motsvarande betydelse. *Hvis* är genitiv av *hvad* och *hvem* (jfr *ves* i SAOB). *Äss* är en sammandragning av *är det så att* (Teleman 2006). – Kraftuttrycket *fy väre* från Västbo (som jag också känner från Sunnerbo) förklaras helt riktigt som innehållande presens konjunktiv av *varda*, men *ä:et* i det småländska uttalet beror inte på övergång *a > ä* före *r* (s. 295), utan är – som så mycket annat i sydvästra Småland – en arkaism, eftersom den äldsta fornsvenska formen var *værdhe*. – I litteraturlistan anför man Adam Horn af Åminnes magisteruppsats från 2015 om sydsvensk pluralböjning (jfr även s. 278 ff.), men det hade varit bättre att i stället ha med hans artikel i *Svenska landsmål och svenskt folkliv* från 2016 som är lättare tillgänglig och som sammanfattar och fördjupar magisteruppsatsen.

Staffan Fridell

Lars Steensland, *Älvdalsk ordbok. Svenska–älvdalska, älvdalska–svenska. 2. uppl. [Älvdalen] 2021. 721 s. ISBN 9789198494020.*

Älvdalska har i flera sekel haft en särställning inom svensk dialektologi. Redan 1733 diskuterade Reinhold Näsman språkdrag i Ovansiljanmålan, inklusive älvdalska, i sin avhandling (Näsman 1733; se Ringmar 2010). Därefter har språkforskare som Johan

Ihre,¹ Carl Säve, Adolf Noreen, Lars Levander och Stig Björklund intresserat sig för språkrikedomen i övre Dalarna, och kanske i synnerhet älvdalska, som har uppfattats som det mest genuina och ålderdomligaste målet bland Ovensiljanmålen.

På senare tid har älvdalskans särställning understrukits genom att såväl älvdalningarna själva som ett stort antal språkvetare (varav jag är en) har engagerat sig i älvdalskans bevarande – med viss framgång. Älvdalska fick 2016 språkstatus av SIL International, med språkkoden *ovd*, och älvdalskans status i Sverige har varit föremål för diskussioner i bland annat Europarådet.² Ett påtagligt och konkret resultat av det sentida engagemanget för älvdalska utgörs av en mängd nyare publikationer på och om älvdalska. Det rör sig bland annat om älvdalska barnböcker som *Sofia Superkullq frå Övdalim* (Rehnström 2021) och andra texter ämnade för barn och undervisning, samt mycket annat som har tillkommit via Ulum Dalska, föreningen för älvdalskans bevarande, och projektet Wilum og bellum (se litteraturförteckningen). För språkforskningens del är Bengt Åkerbergs älvdalska grammatik (Åkerberg 2012) ett viktigt arbete – en så omfattande grammatisk beskrivning har knappast gjorts för någon annan enskild språkvarietet i Sverige – och en internationell studie av älvdalskans morfologi och syntax kom 2015 (Bentzen et al. 2015). Dessutom har Lars Steensland, professor emeritus i slaviska språk, publicerat tre älvdalska ordböcker, med växande omfång (Steensland 1986, 2010, 2021). Det är den senaste ordboken, *Älvdalsk ordbok* (ÄOB), som är föremål för denna recension.³ Som en bakgrund kan nämnas att Lars Steensland i sin barndom tillbringade somrarna i Älvdalen, och han har sedan 1960-talet intresserat sig för älvdalska i kombination med andra språkstudier. Han har utöver ordböckerna publicerat tre böcker om älvdalskt ordförråd (växtbeteckningar, fågelbeteckningar och ortnamn) och dessutom översatt de fyra evangelierna till älvdalska. 2020 tilldelades Lars Steensland det älvdalska kulturpriset Övdals-Byönn.

Ordboken distribueras av Ulum Dalska, och den kommer så småningom också att publiceras i digitalt format. Den omfattar 721 sidor, och är till skillnad från till exempel *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna* (OÖD) och andra mer traditionella dialektordböcker tvåspråkig. Bokens första del är svensk-älvdalsk, och dess andra del är älvdalsk-svensk. Syftet med ordboken är alltså att den ska vara praktiskt användbar både för svensktalande som vill lära sig älvdalska, och för älvdalingar som är osäkra på ett ords betydelse eller uttal. De svenska uppslagsorden är omkring 22 500, och de älvdalska är »betydligt fler» (ÄOB s. 9). Uppskattningsvis bör de älvdalska uppslagsorden vara omkring 27 000, givet att de upptar 372 sidor mot de svenska ordens 318 sidor. Utöver dessa två huvuddelar finns det också särskilda partier som i korthet behandlar älvdalsk grammatik, fonetisk notation, stavning och så vidare. Den enda sakliga anmärkning som jag kan förmedla rör ett sådant avsnitt, nämligen det som rör pleonasmer (s. 336 f.). Här sägs det att älvdalsk dubbling av pronomen »sätter

¹ Björklund (1956 s. 174 f.) förtecknar äldre otryckta verk som rör älvdalska från den Ihreska handskriftssamlingen.

² En majoritet av de språkvetare som har arbetat med älvdalska menar att det rör sig om ett språk – och jag är en av dem. Därför använder jag termen *språk* i denna recension. För en översikt om den sociolingvistiska debatten, se Karlander 2017.

³ Den recenserade ordboken uppges (s. 9) utgöra en andra upplaga av Steenslands 2010 utgivna ordbok *Material till en älvdalsk ordbok*. Som sådan är den också införd i den nationella bibliotekskatalogen Libris (<http://libris.kb.se/bib/n2sb9hqslv9trk9c>). Då ordböckerna emellertid har olika titlar och sinsemellan uppvisar så stora skillnader har den recenserade ordboken av recensenten betraktats som ett självständigt verk. (Red:s anm.).

fokus på pronomenet», liksom i svenska (som i meningen *Vi är också vi sugna på glass*). Emellertid går det bra att dubblera expletiva pronomen i älvdalska: *Eð far sakt eð rainingen nu* 'det börjar regna nu' (Rosenkvist 2015). Detta indikerar att konstruktionens pragmatiska funktion är en annan; expletiva pronomen kan ju inte fokuseras eller betonas.

I många dialektordböcker är målet med utgivningen att dokumentera ålderdomliga och för dialekten specifika ord, och materialet för ordboken anpassas därefter. ÄOB har alltså ett annat syfte, eftersom älvdalska är ett fullt levande språk, och därför har Steensland inte bara utgått från traditionella källor, arkivmaterial, egna intervjuer och enkätstudier samt privata brev, utan också från nutida texter, konversationer på Facebook och andra modernare källor. ÄOB förtecknar alltså inte bara traditionella ord, utan också ett stort antal ord som har införlivats med älvdalska under de senaste decennierna. Det rör sig bland annat om nydalska ord, alltså »mer eller mindre skämtsamma ord för moderna företeelser» (s. 9). Några sådana exempel är *fråtådråj* 'snöskoter' (eg. 'pruttkälke'), *kråysboutje* 'Facebook' (eg. 'ansiktetsboken'), *molaðkalltrusk* 'videoapparat' (eg. 'bildtröska') och *slaverduos* 'mobiltelefon' (eg. 'pladderdosa'). Dessutom går det att finna en del nyskapade språkvetenskapliga termer, som till exempel *gnukåliuoð* 'frikativa' (eg. 'gnidljud'). Också många lånord från svenska har inkluderats (som *pulsa* 'gå i snö'), vilket innebär att ordboken är en fungerande resurs för var och en som vill få en bild av den älvdalska som talas idag. Det nutida perspektivet kommer till synes också i den svenska delen av ordboken, där uppslagsord som *Trafikverket*, *elräkning* och *slalombacke* förekommer – vardagliga ord som är oundgängliga om man vill att älvdalskan ska förbli vital.

I de två tidigare ordböckerna (Steensland 1986, 2010) förtecknades inte en del äldre ord som knappast används numera, eftersom ordboken fokuserade på det levande språket, men en del sådana ord har lagts till i ÄOB efter uppmaning av älvdalska ordboksanvändare.

En särskild typ av ord tycks däremot ha inkluderats huvudsakligen på grund av författarens egna kulturhistoriska intressen. Det rör sig om gråspråksord, det vill säga ord som användes av gråarna, de älvdalska gårdfarihandlarna. Enbart omkring 70 ord av den typen ingår i ordboken, och samtliga är sådana att de inte har samma betydelse i älvdalska som i gråspråket.⁴

Älvdalskan är på väg att utveckla en standardiserad ortografi, och ordboken följer i huvudsak det förslag som redan 2005 togs fram av det älvdalska språkrådet (Råddjärum), till skillnad från de tidigare ordböckerna och Åkerberg 2012. Även om skriven älvdalska har blivit betydligt vanligare så är den ortografiska variationen fortfarande stor, och därför innehåller ÄOB en stavningshjälp (s. 720 f.) som visar hur stavningen i ordboken förhåller sig till andra vanliga älvdalska stavningssystem. Stavningen i ÄOB utgår från uttalet i de centrala byarna, vilket kan vara problematiskt för en del som talar älvdalska i mer perifera delar, eftersom uttalsvariationen är betydande. Det rör sig bland annat om /ð/ som på flera ställen har övergått till /r/, och om diftongerna. Det svenska *stol* kan till exempel i älvdalska motsvaras av uttal och skriftbilder som *stuol*, *stuäl*, *stuel*, *stoel*, *stoäl* och *stoul* (Steensland 2010 s. 10), med individuell och geografiskt betingad variation. I ordboken tecknas denna diftong <uo>. Andra problem av samma typ erbjuder de älvdalska affrikatorna och de nasala vokalerna. Här följer alltså ÄOB språkrådets förslag och använder konsekvent <tj, ti, dj, di> samt <a, e, i, u, o>. Det komplexa tecknet <å>, som förordas av språkrådet, har

⁴ En utförligare lista över gråspråksord finns på Ulu Dalskas hemsida (Steensland 2018).

dock ersatts av ⟨ϕ⟩. Principerna för stavning och uttal ges i bokens inledning, och de många stavnings- och uttalsvarianterna diskuteras tämligen utförligt i ett särskilt avsnitt (ÄOB s. 342 ff.). Här motiverar författaren också att en variant har valts som standard framför en annan; det är de varianter som är vanligast och som förefaller vara mest ursprungliga som får företräde.

Även om det alltså kan vara svårt att hitta ett uppslagsord i ÄOB med utgångspunkt i ett specifikt uttal, så lär det ändå vara lättare än när de dalska orden återges i en försvenskad form, som i OÖD. Ett aktuellt exempel erbjuds av titeln på en äldalsk barnbok från 2021 (Götesson 2021): *Rigåvur*. I OÖD finner man detta ord under det sannolikt konstruerade uppslagsordet *ridgåva*, medan ÄOB har uppslagsordet *rigåv-a*, med varianterna *rigåvo*, *rigavu*. Rietz (1962 s. 531) anger formen *riggåvå*, uppptecknad i Åsens by i Älvdalen, och ser ordet som en sammansättning av ett fornordiskt *hrið* 'vind' och det dialektala *guva* 'väderil' (Rietz 1962 s. 223). Betydelsen är alltså 'häftig vind, vindby', men ordet används i älddalska också som en beteckning för livliga flickor och kvinnor – i likhet med det svenska *yrväder*. Denna senare betydelse tas upp i ÄOB (men inte i OÖD).

Ordartiklarna i ÄOB är olika uppbyggda beroende på om lexemen är svenska eller älddalska. I den svensk-älddalska delen saknas uttalsangivelser helt. Här får läsaren älddalska motsvarigheter till de svenska orden, med betydelseangivelser och viss grammatisk information (som genus för substantiv etc.). För uppslagsordet *kåda* finns det till exempel flera älddalska alternativ: *kwåða*, *djyryl* 'mjuk, ej tuggbar kåda', samt *djyrylkwåð* och *guoðkwåð* 'tuggkåda'. I många fall får man också autentiska exempel på hur ordet används, eller så finns det hänvisningar till sådana exempel vid andra uppslagsord. Vid uppslagsordet *slita* finner man således de älddalska verben *slaita*, *tugå*, *neṭa*, *painas* och *klå'ss*, men också konstruktioner som *slait sund* 'slita sönder' och *neṭ upp* 'slita ut'. Dessutom finns det en hänvisning till *nedströms*, där det finns exempel på *slait sig* 'slita sig'. Ordbokens svensk-älddalska del ger alltså i många fall rikligt med information både om vad de älddalska orden betyder och om hur de används. I vissa fall saknas dock betydelseangivelser – det svenska ordet *traj* motsvaras exempelvis av det älddalska *trokka*, som är ett feminint substantiv, men här saknar åtminstone jag information om vad orden faktiskt betyder; SAOB meddelar att ett *traj* är spår efter ett djur som har gått i slingor under sök efter föda.

I den älddalsk-svenska delen tillhandahålls detaljer rörande uttal, ordklass och böjning. För uppslagsordet *djyryl* kan man se hur ordet böjs i bestämd form (-n) och i dativ (-m), och därav kan man sluta sig till att det är ett maskulint substantiv. För ord som tillhör andra ordklasser än substantiv anges dock ordklass explicit. En kort beskrivning av de relevanta delarna av den älddalska grammatiken ger i ordbokens inledning (ÄOB s. 14–16). Vidare anges huruvida enskilda ord är nydalska (se ovan), eller om de är variantformer av andra uppslagsord.

Uttalsangivelserna i den älddalska delen ges inom fonetiska hakparenteser; *djyryl* uttalas [dzy"ryl]. Här visar tumtecknet (") att ordet är kortstavigt, att det har grav accent, och att betoningen ligger på den första stavelsen. Principerna för ljudskriften ges på s. 13 ff. i ÄOB, och som synes så noteras alltså accent och betoning, men också kvantitet (såväl korta som överlånga stavelser förekommer). Också sammansättningsfogar och glottisstötar markeras, men inte kakuminalt //l. Författaren har alltså valt att använda en egen fonetisk apparat som avviker både från det internationella fonetiska alfabetet och från landsmålsalfabetet, med hänsyn tagen till älddalskans särart. Medan detta kan framstå som en rimlig kompromiss mellan fonetisk stringens och vederbörlig hänsyn till läsare som inte är språkvetare, så innebär det också att

varje läsare måste tillägna sig detta specifika system för att kunna tillgodogöra sig uttalsuppgifterna. En allmän observation är att liknande tillvägagångssätt alls inte är ovanliga. Fonetiska notationssystem som är mer eller mindre idiomatiska förekommer såväl i SAOB som i OÖD och *Ordbok över Finlands svenska folkmål*. Den dialekt- och språkhistorieintresserade får vackert acceptera att svenska ordboksförfattare och -redaktörer inte har enats om en standard för uttalsangivelser.

I jämförelse med OÖD är ÄOB givetvis inte lika fyllig, och det finns flera exempel på äldvalska ord i OÖD som inte tycks ha någon motsvarighet i Steenslands ordbok. Ett sådant exempel kan vara *suva*, som liksom *pulsa* betyder 'gå i snö'. Anledningen till att sådana luckor finns kan vara det begränsade omfånget, men det kan också bero på att *suva* inte längre förekommer i den moderna äldvalskan, eller ens i den äldvalska som talades för 50–100 år sedan. Man bör ha i minnet att en del av materialet för OÖD samlades in på 1880-talet (OÖD 1 s. 8), och antagligen representerade den tidens informanter en grupp av talare som var gamla redan då.

ÄOB vilar på ett omfattande material, insamlat under flera decennier, och dess systematiska uppläggning, detaljrikedom och noggranna framställning vittnar om författarens stora förtrogenhet med såväl det äldvalska språket som med filologi och ordboksarbete. Ordboken är alltså inget lekmannarbete. Den är dessutom inte bara värdefull för språkforskare, utan den är också avsedd för praktiskt bruk, till skillnad från traditionella dialektordböcker, och detta senare syfte kommer den med största sannolikhet att fylla väl eftersom många nutida, vardagliga ord har inkluderats. Och även om det inte är författarens avsikt så är det sannolikt att ÄOB också kommer att fungera som ett normerande standardverk för det äldvalska språket under lång tid framöver. I ett digitalt format kommer det ju att vara möjligt att uppdatera ordboken i takt med att nya ord uppstår.

Henrik Rosenkvist

Litteratur

- Areskog, Gertrud, 1936: *Östra Smålands folkmål. Inledning, översikt av ljudläran, formlära: verbböjningen*. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 4.) Uppsala.
- Bentzen, Kristine, Henrik Rosenkvist & Janne Bondi Johannessen (red.), 2015: *Studies in Övdalian Morphology and Syntax*. (Linguistik Aktuell 221.) Amsterdam–Philadelphia.
- Björklund, Stig, 1956: *Äldvalsålet i Andreas Johannis Prytz' Comoedia om konung Gustaf Then Första 1622*. Uppsala.
- Fridell, Staffan, 2005: Dialekt i en komedi av Johan Stagnel. I: *Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen*. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 67.) Uppsala. S. 244–253.
- Götesson, Barbro, 2021: *Rigåvur. Ie övdalsk sågå*. Älvdalen.
- Horn af Åminne, Adam, 2016: Verbal kongruensböjning i sydvästsvenska dialekter. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 139, s. 73–89.
- Karlander, David, 2017: *Authentic Language. Övdalsk, metapragmatic exchange and the margins of Sweden's linguistic market*. Stockholm. [Webbadress: <http://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1133324&dsid=5814>. Hämtad 2022-06-17.]

- Lundbladh, Carl-Erik, 2012: *Skånska dialektord*. (Skrifter utg. av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 12.) Lund.
- 2018: *Halländska dialektord och äldre uttryck*. Stockholm.
- Lundbladh, Carl-Erik & Ingrid Reiz, 2013: *Blekingska dialektord*. (Skrifter utg. av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 13.) Lund.
- Moberg, Lennart, 1949–51: Två gamla nordiska benämningar på fräken. I: *Språkvetenskapliga sällskapets i Uppsala förhandlingar*, s. 69–107.
- Näsman, Reinhold. 1733. *Historiola lingvæ Dalecarlicæ*. Upsaliæ.
- Ordbok över Finlands svenska folkmål*. [Webbadress: <https://kaino.kotus.fi/fo/>. Hämtad 2022-03-10.]
- OÖD = *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna*. [Webbadress: <https://www.isof.se/lar-dig-mer/publikationer/publikationer/2021-05-31-ordbok-over-folkmalen-i-ovre-dalarna>. Hämtad 2022-03-10.]
- Rehnström, Björn. 2021. *Sofia Superkullå frå Övdalim*. Älvdalen.
- Rietz, J. E. 1962. *Svenskt dialektlexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket*. Lund.
- Ringmar, Martin, 2010: Historiola lingvæ dalecarlicæ – bättre än sitt rykte? Rapport från en genomläsning av vår första dialektmonografi. I: G. Nyström & Y. Sapir (red.), *Rapport från Oðer råðstemna um övdalsku, Andra konferensen om älvdalska*. S. 75–110. [Webbadress: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva151492>. Hämtad 2022-03-10.]
- Rosenkvist, Henrik, 2015. The Syntax and Meaning of Subject Doubling in Övdalian. I: Bentzen et al. 2015, s. 107–136.
- Teleman, Ulf, 2006: Äss du vill... Om en konditional subjunktions tillblivelse. I: *Lekt och lärt. Vänskrift till Jan Einarsson 2006*. (Rapporter från Växjö universitet, Humaniora 16.) Växjö. S. 276–283.
- Steensland, Lars, 1986: *Liten älvdalsk-svensk och svensk-älvdalsk ordbok*. Älvdalen.
- 1994: *Älvdalska växtnamn förr och nu*. Uppsala.
- 1999: *Fågelnamn och fågelliv i Älvdalen med omnejd*. Uppsala.
- 2006: *Var åvå dier ferid? Älvdalska namn på orter utanför Älvdalen med kulturhistoriska kommentarer*. Uppsala.
- 2010: *Material till en älvdalsk ordbok*. Älvdalen.
- 2018: Gråspråksord. [Webbadress: <http://www.ulumdalska.se/alvdalskan/graspaksuord/>. Hämtad 2022-03-10.]
- 2021: *Älvdalsk ordbok*. Älvdalen.
- SAOB = Svenska Akademiens ordbok. [Webbadress: www.saob.se. Hämtad 2022-03-10.]
- Wilum og Bellum. [Webbadress: <https://www.alvdalen.se/uppleva-och-gora/alvdalska.html>. Hämtad 2022-03-10.]
- Ulum Dalska. [Webbadress: www.ulumdalska.se. Hämtad 2022-03-10.]
- Åkerberg, Bengt, 2012: *Älvdalsk grammatik*. Under medverkan av Gunnar Nyström. Älvdalen.
- ÄOB = Steensland 2021.